

ПАНЯЦЦЕ ПРЫКАЗКІ ЯК МОЎНАЙ АДЗІНКІ І АБ'ЁМ ПАРЭМІЯЛОГІІ ЯК ПАДСІСТЭМЫ МОВЫ

Петрушэўская Юлія Анатольеўна

старшы выкладчык кафедры тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі
ўстановы адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова”;
магістр філалагічных навук
(г. Магілёў, Беларусь)

Разуменне прыказак як асобных лінгвістычных адзінак канчаткова скла-лася ў мовазнаўстве ў перыяд з пачатку 1970-х да сярэдзіны 1980-х гг., дзякуючы поглядам вядомага расійскага фалькларыста і перакладчыка фальклорных твораў з моў Азіі і Афрыкі, заснавальніка новай навуковай дысцыпліны “структурная парэміялогія” Р.Л. Пермякова (1919–1983), які сфармуляваў вельмі важнае па сваёй тэарэтычнай значнасці палажэнне аб безумоўнай прыналежнасці парэмій моўнай сістэме безадносна іх магчымага вызначэння як элементаў іншых семіятычных сістэм: “Троякая прырода пасловиц і поговорок требует и тройкого к ним подхода – как к явлениям языка, явлениям мысли и явлениям фольклора, тем более что названные три плана пословичных изречений в значительной степени являются автономными” [1, с. 8]. Р.Л. Пермякоў вызначыў асноўныя ўласцівасці прыказак як моўных знакаў і акрэсліў аб’ём прыказак як спецыфічнай разнавіднасці фальклорных тэкстаў і моўных клішэ [2].

Зразумела, што палажэнні парэміялагічнай тэорыі Р.Л. Пермякова выспелі не на пустым месцы. Ём папярэднічала шматвекавая традыцыя фіксацыі, апісання, класіфікацыі, параўнання прыказак ў розных культурах і мовах. Аднак менавіта Р.Л. Пермякову ў парэміялогіі, як У.Я. Пропу ў фалькларыстыцы, Ф. дэ Сасюру ў мовазнаўстве, належыць першынство ў абгрунтаванні новага метадалагічнага падыходу да навуковага аб’екта, дзякуючы чаму прыказкі пачалі разумецца і даследавацца не толькі як разнавіднасць фразеалагічных выразаў у межах фразеалогіі, але і як самастойныя моўныя адзінкі ў межах асобнай навуковай дысцыпліны – парэміялогіі.

Погляды Р.Л. Пермякова набылі шырокую вядомасць і выклікалі сапраўдны “парэміялагічны бум” у айчынным і замежным мовазнаўстве. З канца 1980-х гг. з’явілася шмат рознабаковых даследаванняў прыказак як асобных лінгвістычных адзінак у апісальным і супастаўляльным аспектах на матэрыяле еўрапейскіх і іншых моў свету.

Ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве ідэі Р.Л. Пермякова адразу былі выкарыстаны і ў прыкладным аспекце – у межах лінгвакраіназнаўства пры выкладанні рускай мовы як замежнай для абгрунтавання прыналежнасці прыказак да намінацыйных адзінак мовы (разам са словамі і фраземамі) і вылучэння ў сістэме мовы т. зв. “афарыстычнага ўзроўню”, які складаецца з прыказак і крылатых выразаў, што ўваходзяць у парэміялагічны мінімум – добра вядо-

мыя ўсім носьбітам мовы і шырока распаўсюджаныя ў маўленні, г. зн. “масавая ўзнаўляюцца” [3; 4]. Адзінкі афарыстычнай падсістэмы мовы былі адлюстраваны ў спецыяльным тлумачальным слоўніку “Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения” (1980) В.П. Феліцынай і Ю.Я. Прохарава і з гэтага часу не атаясамліваюцца ў рускім і агульным мовазнаўстве з фразеалагічнай падсістэмай мовы, пра што сведчыць канцэптуальна і метадалагічна адрознае апісанне прыказак і фразеалагізмаў з пачатку 1980-х гг. у такіх энцыклапедычных даведніках, як “Русский язык” (1979), “Лингвистический энциклопедический словарь” (1990) і інш. Аднак адсутнасць агульнапрынятых крытэрыяў вызначэння ўласцівасцей прыказак як моўных адзінак ускладняе вывучэнне прыказак па-за межамі фразеалогіі, выклікае актуальныя і дагэтуль дыскусійнае на конт уласна лінгвістычныя прыроды прыказак.

У беларускім мовазнаўстве метадалагічна абгрунтаванае разуменне і вывучэнне прыказак па-за межамі фразеалогіі сфарміравалася ў канцы ХХ – пачатку ХХІ ст. і звязана з распрацоўкай лінгвістычнай тэорыі афарызма Я.Я. Івановым [5] і парэміялогіі як адгалінавання ў вывучэнні беларускай мовы І.Я. Лепешавым. Трэба аднак заўважыць, што беларускія фразеалогі (Ф.М. Янкоўскі, А.С. Аксамітаў і інш.) заўсёды вылучалі прыказкі ў асобны разрад устойлівых адзінак. Так, яшчэ да з’яўлення дапаможніка “Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства” (2006) І.Я. Лепешава [6] у беларускім мовазнаўстве прыказкі разглядаліся асобна ад фразеалагізмаў [7], а ў вучэбнай літаратуры па мовазнаўству адзначалася, што прыказкі (як разнавіднасць парэміі) вывучаюцца ў межах “спецыяльнай навукі – парэміялогіі” [8].

Разам з тым, у беларусістыцы, як і ў мовазнаўстве ўвогуле, дагэтуль адсутнічае адназначнае разуменне таго, што такое прыказкі і на падставе якіх уласна лінгвістычных прымет яны аб’ядноўваюцца ў асобны клас моўных адзінак. Гэтая праяўляецца перш за ўсё ў выпадках памылковай кваліфікацыі тых ці іншых устойлівых адзінак як прыказак. Напрыклад, у тлумачальным слоўніку прыказак І.Я. Лепешава і М.А. Якалцэвіч (2011) змешчаны адзінкі, якія істотна адрозніваюцца ад прыказак па паходжанні, зместу, структуры, стылістычных характарыстыках, спосабах ужывання і функцыях у маўленні, параўн.: *Адзін раз схлусіўшы, хто табе наверхуць? (К. Пруткоў); Няма таго, што раньш было (М. Багдановіч); Тэатр пачынаецца з вешалкі (К.С. Станіслаўскі)* (крылатыя выразы, якія не страцілі асацыятыўнай сувязі з сваімі літаратурнымі крыніцамі); *Жыццё закон нязломны мае: ніколі праўда не ўмірае; Няма большае кары, чым кара свайго сумлення* (афарызмы кніжнага паходжання, якія не маюць шырокай распаўсюджанасці ў жывым маўленні); *Высокі ляціць вырай – высокі будзе і авёс; Прыйшлі Пакровы – заганяй у хлеў каровы; Студзень мяце – ліпень залье* (народныя прыкметы); *Жывём, хлеб жуюм!; У Мазыры елі царскія сыры; Чаго чорт у балоце сядзіць? – Бо*

прывык! (народныя выслоўі, трапныя выразы і г. д.); *Посуд любіць чысціню*; *У лістападзе досвітак з прыцемкам сярод дня сустракаецца*; *Факт застаецца фактам* (шырока ўжывальныя побытавыя сужэнні) і да т.п. [9, с. 147–148]. Таму актуальным у беларускім мовазнаўстве застаецца дакладнае размежаванне прыказкавых і непрыказкавых адзінак на падставе спецыяльна вызначаных і несупярэчлівых уласна лінгвістычных крытэрыяў.

У якасці такіх крытэрыяў варта прапанаваць, на наш погляд, па-першае, узаўяляльнасць, па-другое, устойлівасць у маўленні, па-трэцяе, сінтаксічную эквівалентнасць сказу, па-чацвёртае, лагічную адпаведнасць закончанаму сужэнню, па-пятае, наяўнасць абагульнена-ўніверсальнага значэння, па-шостае, аўтасемантычнасць (зместавую самадастатковасць, незалежнасць ад кантэксту), па-сёмае, адсутнасць устойлівай асацыяцыі ў свядомасці носьбітаў мовы з індывідуальна-аўтарскім паходжаннем (у дачыненні да т. зв. “літаратурных прыказак”), па-восьмае, зместавую скіраванасць на адлюстраванне рэалій, якія маюць духоўную і сацыяльную каштоўнасць. Згаданаму комплексу крытэрыяў адпавядае больш за 90 % адзінак, якія кваліфікуюцца як “прыказкі” ў мовазнаўчых працах і якія адлюстроўваюцца ў лінгвістычных слоўніках прыказак (у тым ліку і ў глумачальным слоўніку прыказак І.Я. Лепешава і М.А. Якалцэвіч).

Літаратура

1. *Пермяков, Г. Л.* От поговорки до сказки (заметки по общей теории клише) / Г. Л. Пермяков. – Москва : Наука, 1970. – 240 с.
2. *Пермяков, Г. Л.* Основы структурной паремиологии / Г. Л. Пермяков. – Москва : Наука, 1988. – 236 с.
3. *Верещагин, Е. М.* Лингвострановедческий план афористики / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров // Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного [1973] / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Русский язык, 1976. – С. 162–195.
4. *Верещагин, Е. М.* Национально-культурная семантика языковых афоризмов / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров // Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного [1973] / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва : Русский язык, 1990. – С. 71–80.
5. *Іваноў, Я. Я.* Дыферэнцыяльныя прыметы афарызма / Я. Я. Іваноў. – Магілёў: Брама, 2004. – 160 с.
6. *Лепешаў, І. Я.* Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства : дапаможнік / І. Я. Лепешаў. – Гродна : ГрДУ імя Янкі Купалы, 2006. – 279 с.
7. *Параскевіч, Г. В.* Прыказкі і прымаўкі / Г. В. Параскевіч // Беларуская мова: энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭн, 1994. – С. 432–433.
8. *Плотнікаў, Б. А.* Агульнае мовазнаўства : вучэб. дапаможнік / Б. А. Плотнікаў. – Мінск : Універсітэцкае, 1994. – С. 242–263.
9. *Іванов, Е. Е.* Актуальные проблемы и принципы лексикографического описания афористики белорусского языка / Е. Е. Иванов // Итоги научных исследований ученых МГУ имени А. А. Кулешова: сб. науч. статей / под ред. А. В. Иванова, Е. К. Сычовой. – Могилев: МГУ имени А. А. Кулешова, 2014. – С. 145–149.